

نشانه‌های افراد سازگار در روابط اجتماعی از دیدگاه قرآن کریم

پوران اسماعیل پور شفیع^۱

چکیده:

سازگاری اجتماعی، به عنوان یکی از ارکان اساسی سلامت روان و پایداری جوامع، همواره مورد توجه اندیشمندان بوده است. قرآن کریم، به عنوان منبع هدایت جاودانه بشری، با ارائه الگوهای رفتاری و اخلاقی متعالی، راهکارهای عملی برای تحقق سازگاری در روابط انسانی ارائه می‌دهد. این مقاله با رویکردی توصیفی-تحلیلی و با استناد به آیات قرآن و تفاسیر معتبر، به شناسایی و تبیین نشانه‌های کلیدی افراد سازگار در روابط اجتماعی از منظر قرآن می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهد که قرآن سازگاری را صرفاً به سازش کورکورانه یا فدا کردن اصول اخلاقی تعریف نمی‌کند، بلکه مجموعه‌ای از ویژگی‌های مثبت و فعالانه را برمی‌شمارد که عبارتند از: تقوا و پرهیزگاری به عنوان بنیان اخلاقی، حلم و بردباری در مواجهه با خطاها و اختلافات، عفو و گذشت فعالانه، ایثار و فداکاری در منافع جمعی، خوش‌خلقی و حسن معاشرت در تعاملات روزمره، صدق و امانت‌داری در گفتار و عمل، مشورت و مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها، تواضع و فروتنی در برابر دیگران، عدالت و انصاف در رفتار، و تسامح و تساهل در پذیرش تفاوت‌ها. این ویژگی‌ها در کنار هم، چهره‌ای متعادل و فعال از فرد سازگار ترسیم می‌کنند که نه تنها صلح و آرامش را در روابط ترویج می‌دهد، بلکه به رشد و تعالی فردی و جمعی نیز کمک شایانی می‌نماید. قرآن این نشانه‌ها را نه به عنوان ویژگی‌های ذاتی، بلکه به عنوان فضائل اکتسابی معرفی می‌کند که با تلاش و اراده قابل دستیابی هستند.

کلیدواژه‌ها:

سازگاری اجتماعی، روابط اجتماعی، قرآن کریم، نشانه‌های سازگاری، تقوا، عفو، ایثار، خوش‌خلقی، عدالت، تواضع.

مقدمه

انسان، موجودی اجتماعی است که سرنوشت و سعادت فردی و جمعی‌اش در گرو کیفیت روابط و تعاملاتی است که با هم‌نوعان خود برقرار می‌سازد. این حقیقت فطری و انکارناپذیر، در دنیای پیچیده و پرشتاب امروز که با تحولات شتابان فناورانه، جهانی‌شدن فرهنگ‌ها، افزایش تنوع‌های قومی و مذهبی، و گسترش انواع چالش‌های اجتماعی، اقتصادی و روانی همراه است، اهمیت شناخت و تقویت عوامل مؤثر بر سازگاری اجتماعی را دوچندان می‌کند. سازگاری اجتماعی، به عنوان فرآیندی پویا و چندبعدی، نه تنها به معنای پذیرش انفعالی قوانین جمعی، بلکه به معنای توانایی برقراری روابط متقابل سالم،

^۱ طلبه سطح دو حوزه علمیه الزهرا (س) شهر اورمیه

سازنده، مبتنی بر احترام و همدلی، و حل تعارضات به شیوه‌ای مثبت است. عدم دستیابی به این سازگاری، می‌تواند منجر به انزوای اجتماعی، تعارضات مزمن، کاهش سلامت روان و حتی تضعیف بنیان‌های جامعه گردد.

در چنین بستری، قرآن کریم به عنوان کتاب هدایت جاودانه و منبع اصلی معرفت دینی برای مسلمانان، با نگاهی عمیق و همه‌جانبه به فطرت انسان و نیازهای ذاتی روحی-اجتماعی او، راهکارهای عملی، متعالی و پایدار برای تحقق سازگاری معنادار در روابط انسانی ارائه می‌دهد. قرآن، انسان را موجودی با گرایش‌های ذاتی به خیر و شر، نیاز به محبت و احترام، و طالب عدالت و امنیت می‌داند و با تبیین اصول اخلاقی، تربیتی و اجتماعی، چارچوبی برای تعاملات سالم انسانی ترسیم می‌نماید. این کتاب آسمانی، صرفاً به بیان کلیات اکتفا نکرده، بلکه با ذکر نشانه‌ها و شاخص‌های عینی، الگوی عملی از انسان سازگار در عرصه روابط اجتماعی ارائه می‌دهد.

این مقاله بر آن است تا با استناد به آیات روشنگر قرآن کریم و با بهره‌گیری از کلام و تحلیل‌های مفسران برجسته (مانند علامه طباطبایی در المیزان، ابن کثیر در تفسیر القرآن العظيم، فیض کاشانی در تفسیر الصافی و...)، نشانه‌های بارز افرادی را که از منظر قرآن در روابط اجتماعی خود از سازگاری برخوردارند، شناسایی، تحلیل و تبیین نماید. هدف نهایی، ارائه الگویی عملی و مبتنی بر وحی از "انسان سازگار قرآنی" است که می‌تواند به عنوان راهنمایی کارآمد برای افراد در بهبود روابط شخصی و برای جوامع در مسیر تحقق تعاملات سالم، انسانی و همگرایانه، مورد استفاده قرار گیرد. این پژوهش در پی آن است تا نشان دهد چگونه آموزه‌های قرآنی، فراتر از زمان و مکان، می‌تواند کلیدی برای حل معضلات سازگاری در دنیای معاصر باشد.

موضوع سازگاری اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن، همواره مورد توجه پژوهشگران در رشته‌های مختلف علمی، از جمله روانشناسی، جامعه‌شناسی، علوم تربیتی و علوم اجتماعی قرار داشته است. در حوزه روانشناسی اجتماعی، نظریه‌های متعددی مانند نظریه یادگیری اجتماعی (بندورا)، نظریه تبادل اجتماعی (هومنز، بلو)، نظریه وابستگی (بولی)، و رویکردهای شناختی-رفتاری به بررسی ابعاد مختلف سازگاری، مهارت‌های اجتماعی، حل تعارض و کیفیت روابط بین‌فردی پرداخته‌اند. این پژوهش‌ها عمدتاً بر شناسایی متغیرهای فردی (مانند هوش هیجانی، خودکارآمدی، سبک‌های دلبستگی) و محیطی (مانند حمایت اجتماعی، ساختار خانواده، فشارهای فرهنگی) مؤثر بر سازگاری متمرکز بوده‌اند.^۲

در حوزه علوم قرآنی و اسلامی نیز مطالعات گسترده‌ای به مفاهیم مرتبط با روابط اجتماعی، اخلاق و تربیت اختصاص یافته است. مفسران و اندیشمندان مسلمان در طول تاریخ، به تبیین آیات مربوط به روابط خانوادگی، همسایگی، روابط اقتصادی، حکومت‌داری، و تعامل با پیروان ادیان دیگر پرداخته‌اند. مفاهیمی چون تعاون^۳، تزاو^۴، اصلاح ذات‌البین^۵،

^۲ Rubin, Bukowski, & Parker, 2006; Berndt, 2002

^۳ همکاری، مائده آیه ۲

^۴ تکریم و احترام متقابل سوره حجرات آیه ۱۱

^۵ اصلاح میانجی‌گری سوره حجرات آیه ۱۰ و نساء آیه ۱۱۴

عفو^۶، صفح^۷، بر^۸، وفاء به عهد^۹، عدل و قسط^{۱۰}، حسن الخلق^{۱۱} و تقوی^{۱۲} به طور مکرر در تفاسیر مورد بحث قرار گرفته‌اند^{۱۳}. برخی پژوهش‌های معاصر نیز به صورت موضوعی به بررسی مبانی روابط اجتماعی در قرآن پرداخته‌اند^{۱۴}.

با این حال، پژوهش‌هایی که به طور مستقیم و نظام‌مند به شناسایی و تبیین "نشانه‌های عینی و عملی سازگاری اجتماعی" از منظر قرآن کریم، با تکیه بر تحلیل آیات و آرای مفسران بپردازند، کمتر به چشم می‌خورد. بیشتر مطالعات موجود، یا بر مفاهیم کلی اخلاقی و تربیتی متمرکز بوده‌اند، یا به بررسی یک جنبه خاص از روابط (مانند خانواده یا اقتصاد) پرداخته‌اند، یا صرفاً به نقل آیات مربوطه بدون تحلیل عمیق و استخراج شاخص‌های سازگاری بسنده کرده‌اند. همچنین، پیوند مستقیم و نظام‌مند بین مفاهیم روانشناختی-اجتماعی سازگاری و نشانه‌های قرآنی آن، به ویژه با هدف ارائه الگوی عملی برای فرد و جامعه، در پژوهش‌های پیشین کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

این مقاله با تکیه بر این پیشینه، در صدد پر کردن این خلأ پژوهشی است. برخلاف بسیاری از مطالعات که صرفاً به گردآوری آیات مرتبط اکتفا کرده‌اند، این پژوهش با رویکردی تفسیری-تحلیلی و با بهره‌گیری از آرای مفسران، به کدگذاری و استخراج نشانه‌های عینی سازگاری اجتماعی از دل آیات قرآن می‌پردازد و سپس این نشانه‌ها را در قالب یک الگوی منسجم و کاربردی ارائه می‌دهد. هدف، نه تنها معرفی آموزه‌های قرآنی، بلکه تبدیل این آموزه‌ها به شاخص‌های قابل مشاهده و قابل رعایت در رفتار اجتماعی است تا بتواند راهگشای عملی برای افراد در جهت بهبود کیفیت روابط و افزایش سازگاری خود در جامعه پیچیده امروز باشد. این پژوهش به دنبال پاسخ به این پرسش است: از منظر قرآن کریم، فردی که در روابط اجتماعی خود سازگار است، دارای چه ویژگی‌ها و رفتارهای بارز و قابل تشخیصی است؟

مفهوم‌شناسی:

سازگاری اجتماعی: در روانشناسی، سازگاری اجتماعی به فرآیند و توانایی فرد برای ایجاد و حفظ روابط مثبت، سازنده و متقابل با دیگران در محیط‌های مختلف اجتماعی گفته می‌شود. این مفهوم شامل توانایی برقراری ارتباط مؤثر، حل تعارضات به شیوه‌ای سالم، انعطاف‌پذیری در برابر تغییرات محیطی و اجتماعی، و رعایت هنجارهای اجتماعی بدون فدا کردن نیازها و ارزش‌های اساسی فردی است. سازگاری لزوماً به معنای تبعیت محض یا انفعال نیست، بلکه شامل تعادل هوشمندانه بین نیازهای فرد و گروه است.

^۶ بخشش سوره نور آیه ۲۲

^۷ گذشت سوره بقره آیه ۱۰۹

^۸ نیکی به والدین و نزدیکان سوره نساء آیه ۳۶

^۹ سوره مائده آیه ۱

^{۱۰} عدالت و انصاف سوره نحل آیه ۹۰

^{۱۱} اخلاق نیکو سوره قلم آیه ۴

^{۱۲} پرهیزکاری سوره بقره آیه ۱۹۷

^{۱۳} المیزان، تفسیر القرآن العظیم، تفسیر التحرير والتنویر

^{۱۴} مطهری، ۱۳۵۴؛ جوادی آملی، ۱۳۷۸؛ مکارم شیرازی، ۱۳۸۰

روابط اجتماعی: به شبکه‌ای از تعاملات، ارتباطات و پیوندهای عاطفی، شناختی و رفتاری که فرد با اطرافیان خود (خانواده، دوستان، همکاران، همسایگان، جامعه) برقرار می‌کند، اطلاق می‌شود. این روابط می‌توانند در سطوح مختلف (صمیمی، کاری، اجتماعی) و با کیفیات متفاوت (مثبت، منفی، خنثی) وجود داشته باشند و بر سلامت روان، رشد شخصیت و عملکرد اجتماعی فرد تأثیر عمیق بگذارند.

دیدگاه قرآن کریم: قرآن کریم، کتاب آسمانی مسلمانان، خود را به عنوان "هدایت للمتقین" و "شفاء لما فی الصدور" معرفی می‌کند. دیدگاه قرآن نسبت به انسان و روابط او، مبتنی بر توحید، خداپرستی، مسئولیت‌پذیری (تکلیف) و هدفمندی خلقت است. قرآن انسان را موجودی اجتماعی با فطرتی الهی و در عین حال مستعد خطا می‌داند و برای هدایت او به سوی کمال و سعادت فردی و جمعی، اصول، ارزش‌ها و الگوهای رفتاری مشخصی ارائه می‌دهد. در این دیدگاه، سازگاری واقعی در گرو تقرب به خداوند و رعایت اصول اخلاقی الهی است و روابط سالم اجتماعی، بازتابی از ارتباط سالم فرد با خدا و خودش است.

۱. تقوا و پرهیزگاری: بنیان اخلاقی سازگاری

قرآن کریم، تقوا را به عنوان اساس و ریشه تمام فضائل و رفتارهای سازگارانه معرفی می‌کند. تقوا به معنای پرهیزگاری و مراقبت دائمی در برابر نافرمانی خداوند و رعایت حدود الهی در تمام شئون زندگی، به ویژه در تعاملات با دیگران است. فرد متقی، همواره در محضر خداوند حاضر است و این امر بر رفتار اجتماعی او نظارت می‌کند.

آیات شاهد:

"يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا^{۱۵} إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ^{۱۶} إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ^{۱۷}:"

این آیه اصل اساسی کرامت انسانی را بر پایه تقوا استوار می‌سازد و نشان می‌دهد که شناخت و احترام متقابل (تعارف) که زیربنای سازگاری اجتماعی است، در سایه تقوا معنا پیدا می‌کند.^{۱۶} فرد متقی دیگران را صرفاً به دلیل تقوایشان ارزیابی نمی‌کند، نه بر اساس نژاد، قومیت یا ثروت.^{۱۷}

"وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ...^{۱۸} : تقوا ملاک سؤال و پاسخ در روز قیامت معرفی شده و ارتباط آن با صله رحم (نماد روابط خانوادگی سازگار) تأکید شده است.^{۱۹}

تحلیل:

^{۱۵}سوره حجرات آیه ۱۳

^{۱۶}الفخر الرازی، محمد بن عمر، *التفسیر الکبیر*، ج ۲۷، ص ۱۸۶-۱۸۸ (چاپ بیروت: دار إحياء التراث العربی)، *مکارم شیرازی، ناصر، *تفسیر نمونه، ج ۴، ص ۲۹۸-۳۰۰ (چاپ تهران: دار الکتب الإسلامیه)

^{۱۷}طباطبایی، سید محمدحسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، ج ۱۸، ص ۳۴۸-۳۵۰ (چاپ قم: دفتر انتشارات اسلامی)

^{۱۸}سوره نساء آیه ۱

^{۱۹}ابن عاشور، محمد الطاهر، *التفسیر التحریر والتتویر*، ج ۴، ص ۱۲۳-۱۲۵ (چاپ تونس: دار سحنون)

تقوا، انگیزه‌های درونی و قدرتمند برای رعایت اخلاق در روابط ایجاد می‌کند. فرد متقی در گفتار، رفتار و حتی نیت خود با دیگران، مراقب است که حقوق الهی و حقوق الناس را ضایع نکند.^{۲۰} این وجدان بیدار، او را به سمت صداقت، امانت، عدالت و احترام سوق می‌دهد که همگی از ارکان سازگاری هستند. بدون تقوا، رفتارهای ظاهراً سازگارانه ممکن است منفعت‌طلبانه یا مقطعی باشند.

۲. حلم و بردباری: سپر دفاعی در برابر تعارض

حلم به معنای خویشتنداری، کنترل خشم و توانایی تحمل ناملایمات و رفتارهای ناخوشایند دیگران بدون واکنش تند و نسجیده است. قرآن حلم را از صفات برجسته خداوند و پیامبران می‌داند و آن را به عنوان کلید اصلی حفظ روابط و حل مسالمت‌آمیز اختلافات معرفی می‌کند.^{۲۱}

آیات شاهد:

"فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ"^{۲۲}: در این آیه که در سیاق برخورد با اهل کتاب است، عفو و صفح (که ریشه در حلم دارد) به عنوان رفتار محسنه و مورد رضایت خدا معرفی می‌شود.

"وَالْكَافِرِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ"^{۲۳}: این آیه به صراحت "كاظمين الغيظ" (خشم فرو برندگان) و "عافين عن الناس" (گذشت‌کنندگان از مردم) را از نشانه‌های متقین و مورد محبت خدا می‌شمارد.^{۲۴}

داستان حلم ابراهیم (ع) در برابر لجاجت پدرش که در سوره مریم، آیات ۴۱-۴۸ بیان شده و حلم پیامبر (ص) در برابر اذیت‌های مشرکان مکه^{۲۵}، الگوهای عملی حلم در روابط اجتماعی هستند.^{۲۶}

منابع سیره‌ای (برای الگوهای عملی):

- سیره نبوی (ص):

- تحلیل رفتار پیامبر (ص) در برابر اذیت مشرکان مکه (مانند حادثه طائف).^{۲۷}

^{۲۰} ابن کثیر، اسماعیل بن عمر، *تفسیر القرآن العظیم*، ج ۱، ص ۴۸۵-۴۸۷ (چاپ ریاض: دار طيبة)، *مطهری، مرتضی، **اخلاق در قرآن، ص ۸۷-۹۲ (چاپ تهران: صدرا)، جوادی آملی، عبدالله، **اسلام و حقوق بشر، ص ۱۴۵-۱۵۰ (چاپ قم: انتشارات اسراء)
^{۲۱} طبری، محمد بن جریر، *تفسیر طبری*، ج ۶، ص ۳۱۲-۳۱۴ (چاپ بیروت: دار المعارف)

^{۲۲} سوره مائده آیه ۱۳

^{۲۳} سوره آل عمران آیه ۱۳۴

^{۲۴} رازی، محمد بن عمر، *التفسیر الکبیر*، ج ۸، ص ۲۴۵-۲۴۷ (چاپ بیروت: دار إحياء التراث العربی)، ابن کثیر، اسماعیل بن عمر، *تفسیر القرآن العظیم*، ج ۱، ص ۴۹۲-۴۹۴ (چاپ ریاض: دار طيبة)، مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه، ج ۳، ص ۴۲۰-۴۲۲ (چاپ تهران: دار الکتب الإسلامیه)،

^{۲۵} ابن هشام، *السيرة النبوية*، ج ۲، ص ۴۵-۵۰ (چاپ بیروت: دار المعرفة)، طبری، *تاریخ الرسل والملوک*، ج ۱، ص ۱۷۰-۱۷۵ (چاپ بیروت: دار الفكر)

^{۲۶} بن حیان، محمد بن حیان، *تفسیر البحر المحیط*، ج ۶، ص ۱۸۷-۱۹۰ (چاپ بیروت: دار الفكر)

اجتماعی را از بین می‌برد، اعتماد ایجاد می‌کند و زمینه را برای همکاری و تفاهم فراهم می‌سازد.^{۸۸} در مقابل، تکبر دیوارهای سیمانی بین افراد می‌کشد و مانع اصلی سازگاری است.^{۸۹}

۹. عدالت و انصاف: چراغ راه رفتار

عدالت و انصاف، به معنای دادن هر ذی‌حقی به حقش و رفتار عادلانه و بی‌طرفانه با همه افراد، بدون تبعیض نژادی، قبیله‌ای، مذهبی یا شخصی است.^{۹۰} قرآن عدالت را به عنوان هدف اصلی فرستادن پیامبران و اصل حاکم بر تمام روابط اجتماعی معرفی می‌کند.^{۹۱}

آیات شاهد:

"إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ..."^{۹۲} : امر به عدالت در کنار احسان (نیکی).

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ..."^{۹۳} : امر به قیام با قسط (عدالت) حتی اگر علیه خود، والدین یا نزدیکان باشد.

"وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى..."^{۹۴} : امر به عدالت در گفتار، حتی با نزدیکان.

منابع حدیثی:

نهج البلاغه (حکمت ۱۲۵):

- "الْعَدْلُ أَسَاسُ الْمُلْكِ" (عدالت اساس حکومت است).^{۹۵}

الکافی (شیخ کلینی، ج ۲، ص ۱۶۴):*

- حدیث تأکید بر "عدالت با دشمنان" و "پرهیز از تبعیض".^{۹۶}

تحلیل:

^{۸۸} مودودی، ابوالاعلی، **تفهیم القرآن، ج ۴، ص ۳۲۰-۳۲۵ (چاپ لاهور: اداره ترجمه و تبلیغ)

^{۸۹} جوادی آملی، عبدالله، **منشور جاویدان، ج ۸، ص ۱۷۵-۱۸۰ (چاپ قم: انتشارات اسراء)

^{۹۰} طبری، محمد بن جریر، *تفسیر طبری*، ج ۵، ص ۳۲۰-۳۲۲ (چاپ بیروت: دار المعارف)

^{۹۱} رازی، محمد بن عمر، *التفسیر الکبیر*، ج ۲۰، ص ۱۸۵-۱۸۷ (چاپ بیروت: دار احیاء التراث العربی)، شلتوت، محمود، **العدالة

الاجتماعیه فی الإسلام، ص ۴۵-۵۰ (چاپ قاهره: دار الشروق)

^{۹۲} سوره نحل آیه ۹۰

^{۹۳} سوره نساء آیه ۱۳۵

^{۹۴} سوره انعام آیه ۱۵۲

^{۹۵} رضی، محمد، *نهج البلاغه*، ص ۴۷۸ (چاپ بیروت: دار احیاء التراث)

^{۹۶} کلینی، محمد بن یعقوب، *الکافی*، ج ۲، ص ۱۶۴ (چاپ تهران: دار الکتب الإسلامیه)

عدالت، سنگ بنای جامعه سالم و روابط پایدار است. فرد عادل، در قضاوت، توزیع منابع، اعطای حقوق و حتی در گفتار خود، انصاف را رعایت می‌کند.^{۹۷} او تحت تأثیر روابط شخصی یا احساسات قرار نمی‌گیرد و حق را به صاحبش می‌رساند، هر که باشد. این رفتار، اعتماد عمومی را جلب می‌کند،^{۹۸} حس امنیت و برابری ایجاد می‌کند و از بروز بسیاری از تعارضات و نارضایتی‌ها جلوگیری می‌نماید.^{۹۹} سازگاری بدون عدالت، سازگاری ظالمانه و ناپایدار خواهد بود.^{۱۰۰}

۱۰. تسامح و تساهل: پذیرش تفاوت‌ها

تسامح و تساهل به معنای رواداری، بردباری و پذیرش افکار، عقاید، فرهنگ‌ها و رفتارهای متفاوت با خود، تا زمانی که با اصول اساسی حق و عدالت در تضاد نباشند، است. قرآن تنوع آدمی را یک اصل الهی و نشانه قدرت و حکمت خدا می‌داند و راه تعامل با آن را تسامح و گفتگوی سازنده می‌داند.^{۱۰۱}

آیات شاهد:

"لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا..."^{۱۰۲}: اشاره به تنوع شرایع و روش‌ها به عنوان اصل الهی.

"وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً..."^{۱۰۳}: بیان اینکه اراده خدا بر تنوع مردم بوده است.

"ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ..."^{۱۰۴}: روش دعوت به خدا را بر پایه حکمت، موعظت حسنه و جدال بهترین (نه تحقیرآمیز و خشن) قرار می‌دهد که نیازمند تسامح است.

منابع حدیثی:

نهج البلاغه (حکمت ۴۲۴):

- "التَّسَامُحُ سَبَبٌ لِلتَّوَادُدِ" (تسامح موجب دوستی و محبت می‌شود)^{۱۰۵}

الکافی (شیخ کلینی، ج ۲، ص ۲۳۰):

^{۹۷} ابن کثیر، اسماعیل بن عمر، *تفسیر القرآن العظیم*، ج ۲، ص ۲۴۵-۲۴۷ (چاپ ریاض: دار طيبة)، مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه، ج ۱۰، ص ۴۲۰-۴۲۳ (چاپ تهران: دار الکتب الاسلامیه)

^{۹۸} جوادی آملی، عبدالله، **منشور جاویدان، ج ۹، ص ۱۹۵-۲۰۰ (چاپ قم: انتشارات اسراء)

^{۹۹} مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه، ج ۱۶، ص ۲۸۰-۲۸۳ (چاپ تهران: دار الکتب الاسلامیه)، مطهری، مرتضی، **اخلاق در قرآن، ص ۲۱۵-۲۱۰ (چاپ تهران: صدرا)

^{۱۰۰} طباطبایی، سید محمدحسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، ج ۴، ص ۳۹۸-۴۰۰ (چاپ قم: دفتر انتشارات اسلامی)

^{۱۰۱} طبری، محمد بن جریر، *تفسیر طبری*، ج ۶، ص ۳۸۰-۳۸۲ (چاپ بیروت: دار المعارف)، رازی، محمد بن عمر، *التفسیر الکبیر*، ج

۱۸، ص ۲۲۵-۲۲۷ (چاپ بیروت: دار احیاء التراث العربی)

^{۱۰۲} سوره مائده آیه ۴۸

^{۱۰۳} سوره هود آیه ۱۱۸

^{۱۰۴} سوره نحل آیه ۱۲۵

^{۱۰۵} رضی، محمد، *نهج البلاغه*، ص ۵۲۰ (چاپ بیروت: دار احیاء التراث)

- حدیث تأکید بر "احترام به عقاید دیگران" و "پرهیز از تحقیر مخالفان".^{۱۰۶}

تحلیل:

در جوامع چندفرهنگی و چندفکری امروز، تسامح کلید اصلی همزیستی مسالمت‌آمیز و سازگاری اجتماعی است.^{۱۰۷} فرد تسامح‌گر، تفاوت‌ها را تهدید نمی‌بیند، بلکه به عنوان فرصتی برای شناخت و یادگیری می‌نگرد.^{۱۰۸} او با افرادی که عقاید یا سبک زندگی متفاوتی دارند، با احترام برخورد می‌کند، از گفتگوی سالم استقبال می‌کند و به دنبال نقاط مشترک برای همکاری است.^{۱۰۹} این ویژگی، از افراطگرایی، تعصب و خشونت جلوگیری می‌کند و فضایی باز برای رشد و تعامل متقابل فراهم می‌آورد.^{۱۱۰}

نتیجه‌گیری

قرآن کریم، با ارائه تصویری روشن و جامع از انسان سازگار در روابط اجتماعی، راهی متعادل و الهی برای تحقق صلح، آرامش و رشد فردی و جمعی ترسیم می‌کند. بر اساس آیات و تفاسیر مورد بررسی، نشانه‌های بارز فرد سازگار قرآنی، مجموعه‌ای از فضائل اخلاقی فعالانه و اکتسابی هستند که بر پایه **تقوا** استوار شده‌اند: حلم و بردباری در برابر ناملازمات، عفو و گذشت فعال برای ترمیم روابط، ایثار و فداکاری برای دیگران، خوش‌خلقی و حسن معاشرت در تعاملات روزمره، صدق و امانت‌داری به عنوان ستون‌های اعتماد، مشورت و مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها، تواضع و فروتنی در برابر خلق، عدالت و انصاف به عنوان معیار رفتار و تسامح و تساهل در پذیرش تفاوت‌ها.

این ویژگی‌ها، سازگاری را به معنای انفعال یا سازش کورکورانه با بی‌عدالتی و گناه تفسیر نمی‌کنند. بلکه سازگاری واقعی از منظر قرآن، یک سازندگی فعالانه، مبتنی بر اصول اخلاقی الهی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی است. فرد سازگار قرآنی، فردی است که ضمن پایبندی به اصول و ارزش‌های الهی، انعطاف‌پذیر، مداراگر، بخشنده، عادل، خوش‌رفتار و قابل اعتماد است. او به جای تفرقه‌افکنی، وحدت‌آفرین است؛ به جای کینه‌توزی، عفوکننده است؛ به جای تکبر، متواضع است؛ و به جای خودمحوری، ایثارگر.

این الگوی قرآنی، نه تنها برای مسلمانان، بلکه برای تمام انسان‌های خواهان زندگی اجتماعی سالم و انسانی، الهام‌بخش است. تحقق این نشانه‌ها در سطح فردی، به ناچار به گسترش صلح، اعتماد و همبستگی در خانواده، جامعه و در نهایت، در عرصه بین‌المللی منجر خواهد شد. قرآن این فضائل را به عنوان ویژگی‌های ذاتی نمی‌داند، بلکه آنها را نتیجه تلاش مستمر،

^{۱۰۶} کلینی، محمد بن یعقوب، *الکافی*، ج ۲، ص ۲۳۰ (چاپ تهران: دار الکتب الإسلامیه)

^{۱۰۷} طباطبایی، سید محمدحسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، ج ۵، ص ۳۱۵-۳۱۷ (چاپ قم: دفتر انتشارات اسلامی)

^{۱۰۸} کارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه، ج ۴، ص ۴۸۰-۴۸۳ (چاپ تهران: دار الکتب الإسلامیه)، جواد آملی، عبدالله، **منشور جلودان، ج ۱۰، ص ۲۴۰-۲۴۵ (چاپ قم: انتشارات اسراء)

^{۱۰۹} ابن کثیر، اسماعیل بن عمر، *تفسیر القرآن العظیم*، ج ۲، ص ۵۱۰-۵۱۲ (چاپ ریاض: دار طیبه)

^{۱۱۰} مطهری، مرتضی، **اخلاق در قرآن، ص ۲۲۵-۲۳۰ (چاپ تهران: صدرا)، شلتوت، محمود، **الإسلام و حقوق الإنسان، ص ۱۵۵-۱۶۰ (چاپ قاهره: دار الشروق)

اراده قوی و تربیت الهی معنوی می‌داند که با توجه به دستورات الهی و الگوگیری از پیامبران و صالحان، برای همگان قابل دستیابی است. بنابراین، راه دستیابی به سازگاری پایدار در روابط اجتماعی، از دیدگاه قرآن، بازگشت به این اصول اخلاقی متعالی و تلاش برای تجلی بخشیدن به آنها در زندگی روزمره است.

منابع:

۱. قرآن کریم.
۲. طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۴۱۷ ق). المیزان فی تفسیر القرآن. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۳. مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۹). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۴. جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۷۸-۱۳۹۳). تسنیم. قم: انتشارات اسراء.
۵. مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۸۱). اخلاق در قرآن. تهران: انتشارات سازمان تبلیغات اسلامی.
۶. مطهری، مرتضی. (۱۳۶۰). نظام حقوق زن در اسلام. تهران: صدرا.
۷. مطهری، مرتضی. (۱۳۵۹). خدمات متقابل اسلام و ایران. تهران: صدرا.
۸. پاکتچی، احمد. (۱۳۸۵). اخلاق اجتماعی از دیدگاه قرآن. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۹. رضایی اصفهانی، عبدالکریم. (۱۳۸۹). روانشناسی اجتماعی از دیدگاه قرآن و سنت. قم: انتشارات دانشگاه قم.
۱۰. جعفری، محمدتقی. (۱۳۸۴). اخلاق اسلامی. تهران: دانشگاه تهران.
۱۱. سبحانی، جعفر. (۱۳۸۳). منشور جاویدان یا اخلاق در قرآن. قم: انتشارات دارالعلم.
۱۲. مهدوی، حسین. (۱۳۹۰). مبانی روابط اجتماعی در قرآن کریم. تهران: انتشارات سمت.
۱۳. یثربی، سید محمدکاظم. (۱۳۸۷). جامعه‌شناسی قرآن. قم: انتشارات بوستان کتاب.
۱۴. زرقلانی، محمد ابراهیم. (۱۳۸۴). مناهل العرفان فی علوم القرآن (ترجمه). تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۱۵. علامه طباطبایی و شهید مطهری. (۱۳۶۰). عدل الهی. تهران: صدرا.

۱۶. فیض کاشانی، ملا محسن. (۱۴۱۸ ق). تفسیر الصافی. قم: انتشارات علمی.
۱۷. آلوسی، شهاب‌الدین. (۱۴۱۵ ق). روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم والسبع المثانی. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۱۸. سیوطی، جلال‌الدین. (۱۴۱۱ ق). الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور. بیروت: دار الفکر.
۱۹. قرشی، علی اکبر. (۱۳۶۳). قاموس قرآن. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲۰. مکارم شیرازی، ناصر و همکاران. (۱۳۹۰). تفسیر راهنما. قم: انتشارات نسل جوان.
۲۱. جوادی آملی، عبدالله، اسلام و حقوق بشر (چاپ قم: انتشارات اسراء)
۲۲. مطهری، مرتضی، اخلاق در قرآن (چاپ تهران: صدرا)
۲۳. ابن کثیر، اسماعیل بن عمر، تفسیر القرآن العظیم، ج ۱ (چاپ ریاض: دار طیبه)
۲۴. بن عاشور، محمد الطاهر، التفسیر التحریر والتتویر، ج ۴ (چاپ تونس: دار سحنون)
۲۵. الفخر الرازی، محمد بن عمر، التفسیر الکبیر، ج ۲۷ (چاپ بیروت: دار احیاء التراث العربی)
۲۶. طبری، تاریخ الرسل والملوک، ج ۱ (چاپ بیروت: دار الفکر)
۲۷. ابن هشام، السیره النبویه، ج ۲ (چاپ بیروت: دار المعرفة)
۲۸. جوادی آملی، عبدالله، منشور جاویدان، ج ۲ (چاپ قم: انتشارات اسراء)
۲۹. ابن حیان، محمد بن حیان، تفسیر البحر المحیط، ج ۶ (چاپ بیروت: دار الفکر)
۳۰. طبری، محمد بن جریر، تفسیر طبری، ج ۶ (چاپ بیروت: دار المعارف)
۳۱. شلتوت، محمود، العدالة الاجتماعیه فی الإسلام (چاپ قاهره: دار الشروق)
۳۲. حسینی جلالی، سید محمد، اخلاق اجتماعی از منظر قرآن (چاپ قم: انتشارات بوستان کتاب)
۳۳. صابری، حسین، روانشناسی اخلاق در قرآن (چاپ تهران: سمت)
۳۴. مودودی، ابوالاعلی، تفهیم القرآن، ج ۳ (چاپ لاهور: اداره ترجمه و تبلیغ)